

УДК 330.55

Н.Ю. МУЦИНСЬКА

Харківська національна академія міського господарства

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ НА ОСНОВІ МЕТОДУ СТАЛИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ¹

Розглядається комплекс методів для оцінки рівня тінізації. Особлива увага надається методу сталих взаємозв'язків. Надається оцінка обсягів тіньової економіки в Україні двома підходами за період 1996-2004 рр. Обґрунтовується необхідність узгодження проведених досліджень з роботою аналогічної спрямованості Державної статистичної агенції.

Обсяги неформальної економічної діяльності досягнули масштабів, за яких їх недооцінка може призвести до вагомих помилок при оцінці макроекономічних показників, серед яких найважливіший ВВП. Це призведе до значних прорахунків в економічній політиці.

Проблема виявлення та оцінки неформальної економічної діяльності виникла тому, що досить важко визначити те, що намагаються приховати. Аналітичний огляд робіт [1-5] вказує, що не існує загальновизнаного методу, оцінки фахівців, зокрема Н.М. Голованова, В.О. Мандибури, В.Бородюка, О.Турчинова та інших, відносні.

Розглянемо найбільш поширені в оцінці тіньової економіки методи.

В основу італійського методу покладено дослідження витрат робочої сили [1, с.55]. Первинні дані отримують в результаті спеціально організованого обстеження домашніх господарств на базі випадкової вибірки. Питання стосуються кількості годин, що відпрацьовують опитувані в тій чи іншій галузі. Потім ця інформація розподіляється на загальну сукупність. Існує два різновиди цього методу: на основі різниці між фактичним та офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості та на основі розходжень між обсягом фактично відпрацьованого за тиждень робочого часу й офіційно зареєстрованого.

Розходження в даних, що отримані з різних джерел, є одним з методів дослідження тіньових процесів. Прикладом такого підходу виступають методи оцінки за структурою споживання домогосподарств, співставлення доходів та видатків, метод товарних потоків та ін.

Метод товарних потоків є основним інтегральним методом обліку тіньової економічної діяльності. Він відслідковує шлях товарів і послуг від виробника до користувача (всередині країни або за кордоном) та співставлення даних про ресурси товарів і послуг, та їх використання, міжгалузевого балансу, балансів окремих видів продуктів. Мета використання даного методу полягає в побудові специфічної балансової моделі й викритті слабких місць в існуючій інформаційній базі. Цей метод в різній мірі використовують дев'ять країн СНД (крім Азербайджану, Таджикистану та Узбекистану) [6].

Монетарні методи – це група методів, які оцінюють тіньову економіку виходячи з попиту на готівкові гроші, який не може бути пояснений економічною активністю формального сектора. В основу даного підходу лягли наступні твердження [1, с.56]:

- в нелегальній економіці як засіб платежу використо-

вуються в основному готівкові гроші;

- швидкість обігу грошей приблизно однакова в тіньовій та формальній економіці;

- в легальному секторі економіки протягом певного часу співвідношення між кількістю банкнот у населення, з одного боку, та загальними вкладками в банки, з іншого боку, залишається постійним;

- існує період, коли тіньової економіки не було або її доля була такою, що нею можна знехтувати.

Один із найпоширеніших підходів для країн з перехідною економікою – метод сталих взаємозв'язків. Незважаючи на те, що Україна отримала статус країни з ринковою економікою, їй ще притаманно багато рис саме перехідного періоду. Тому використання даного методу є актуальним й сьогодні. Цей метод використовується при наявності показників, що мають постійні пропорції з показниками, що обраховуються. Для визначення кількісних параметрів тіньової економіки він базується на визначенні взаємозв'язків між офіційним значенням ВВП та певною зміною. Найчастіше залежною детермінантою виступає споживання електроенергії [5, 7-9], хоча інші ресурси можуть також використовуватись у такій ролі.

Обсяги тіньової економіки визначаються як різниця реального ВВП, що розраховується через показник питомого енергоспоживання, та ВВП за даними Мінстату України.

Ціль даної роботи – наблизити метод сталих взаємозв'язків до реалій української офіційної статистики шляхом урахування поправок на тіньову економіку Держкомстату України, що є новим підходом до проблеми.

Всі країни СНД роблять оцінку неформальної діяльності та включають її до розрахунку ВВП. Ці оцінки базуються на концепції СНР в редакції 1993 року й адаптовані до умов країн Співдружності, та з цієї точки зору є можливість їх порівняти. Дорахунки на неформальну економіку на рівні галузевої статистики виконують майже всі країни СНД. Потім ці дані використовуються для розрахунків ВВП та його компонентів, які, в свою чергу, дораховуються на неформальну економіку відділами національних рахунків вже на макроекономічному рівні. При цьому після розрахунків макроекономічних показників більш ніж в половині країн СНД, в тому числі й Україні, показники галузевої статистики не коригуються [6].

Українська державна статистична установа - Держкомстат з початку 90-х років приділяє значну увагу питанню оцінки тіньової економіки в Україні. Починаючи з 1995 р. Держкомстат включає тіньову економіку до своїх національних рахунків і публікує внутрішній звіт про ці поправки [7]. Насамперед, це стосується оцінки виробничої діяльності домашніх господарств, проведення оцінки дія-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: док. екон. наук Ковальов Є.В. (ХНУВС).

льності підприємств, які не подали звітів, та визначення масштабів викривлення (заниження) даних статистичної звітності підприємств щодо обсягу виробленої продукції та складових операційних витрат. Отже, протягом усього цього періоду підтримувався єдиний методологічний підхід до визначення масштабів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, хоча методика її оцінки постійно поліпшується. Зокрема, були впроваджені міжнародні стандарти структурної статистики підприємств, обстежень умов життя домашніх господарств і статистики зайнятості, спеціальні статистичні обстеження маршрутних таксі, ринків і індивідуального житлового будівництва.

Єдині методологічні підходи визначення тіньової економіки були розроблені у 2002 році ОЕСР, МВФ, МОП та Статкомітетом СНД (Измерение ненаблюдаемой экономики. Руководство). Вказані стандарти Держкомстат використовує у своїй роботі; на їх основі розроблено власну методику, що надана зацікавленим міністерствам та НБУ (затверджено наказом Держкомстату від 31.12.2004 р. за № 680) для визначення економіки, яка безпосередньо не спостерігається.

Для кожного із видів тіньової економічної діяльності (тіньова економіка, яка виникає зі статистичних та економічних причин, неформальна, протизаконна) використовуються відповідні методи оцінок, які ґрунтуються на аналізі даних структурної статистики підприємств щодо причин неподання звітності, складових витрат на виробництво, даних обстежень економічної активності населення, умов життя домогосподарств, інших галузевих статистичних спостережень та широкого кола адміністративної інформації (наприклад даних ДПА, Мінфіну, НБУ). Що стосується безпосередньо протизаконної діяльності, то такі розрахунки робляться експертами тільки в пробному варіанті, ніде не публікуються та, відповідно, є документами службового користування.

Відповідно до даних Держкомстату, опублікованих в роботі І. Мельоти та П. Григорі [7], середня поправка на обсяги тіньової економіки складає 20 %. Дослідники наголошують на неадекватності таких оцінок реальним умовам функціонування економіки в Україні. Незвичайним вони називають те, що Держкомстат приписує більше ніж три чверті створеної в тіньовій економіці ВДВ домогосподарствам і лише одну четверту частину не фінансовим корпораціям (підприємствам). Та український стереотип свідчить про інше: специфіка тіньової економіки в Україні в тому, що вона зосереджена на великих підприємствах, включаючи державні [7]. Результати розрахунків обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, опубліковані у статистичному збірнику «Національні рахунки України за 2004 рік» і свідчать про те, що її загальний рівень становить 18,9 % ВВП за 2004 рік, 17,2 % за 2003 рік, 17,7 % за 2002 рік та 16,3 % за 2001 рік.

Таким чином, варто зауважити, що хоча оцінка тіньової економіки Держкомстатом не є всеохоплюючою, вона повинна відображатись в розрахунках дослідників цього явища. Цікавим є той факт, що більшість публікацій досліджень тіньової економіки ігнорують поправки, зроблені національними статистичними агенціями [2, 3, 5, 8-10].

Для наглядного порівняння такого підходу з загальноприйнятим проведемо аналіз тінізації економіки методом сталих взаємозв'язків як одного з найпоширеніших та визнаних. Цей метод довго не вживається через вплив ресурсозберігаючих технологій. Також слід зазначити, що тільки з кінця 2005 р. - початку 2006 р. увага уряду була спрямо-

вана на вирішення кризової ситуації в паливно-енергетичному секторі. До цього часу ціни на енергоносії в Україні були низькими; заходи запропоновані Держкомнеергозбереження, промисловими підприємствами виконувались, в основному, за власний рахунок, таким чином, у промисловців не було необхідності серйозно турбуватися про споживання електроенергії. Наші оцінки поки не охоплюють ці роки та обмежені 1996-2004 роками.

Запропонований підхід успішно використовувався як на макрорівні для переоцінки темпів зміни обсягів ВВП [8, 11], на регіональному рівні [9, 10], так і для певного підприємства [12]. Як і інші науковці [8-11], ми використовуємо показники загального споживання електроенергії.

Таким чином, ми логічно підійшли до припущення цього методу щодо еластичності споживання електроенергії до зміни ВВП. Така залежність для країн з перехідною економікою не є однозначно визначеною та потребує додаткових досліджень. Так, наприклад, І. Мельота, Т. Вахненко та У. Тіссен припускають у своїх оцінках, що еластичність дорівнює 0,85 протягом економічного спаду (багато електроенергії марнується при падінні виробництва) та 1,18 протягом періоду економічного зростання [11]. Д. Кауфман та О. Каліберда запропонували у своєму підході використовувати одиничну еластичність [8]. За відсутності додаткових досліджень еластичності споживання електроенергії до зміни ВВП у нашому дослідженні буде прийнята одинична залежність (зміна обсягів ВВП на 1 % зумовлює відповідні зміни в споживанні електроенергії теж на 1 %).

Оцінка рівня тінізації проводилась у такі етапи:

1. Показники ВВП, опубліковані у фактичних цінах за період 1996-2004 рр., приводяться в порівняльні ціни 1996 р. за допомогою індексів-дефляторів ВВП як сукупності індексів цін, які надають узагальнену характеристику їх змін у загальному періоді порівняно з цінами періоду, прийнятого для порівняння, для кожного року. Розрахунки проведені на основі даних Держкомстату України [13].

2. Визначення загального ВВП в базовому році з урахуванням тіньового сектора проводиться за двома підходами:

2.1. Визначення загального ВВП без урахування поправок Держкомстату відбувається за умови дорахунків ВВП на відсоток обсягів тіньової економіки. Зазвичай, в цьому методі за базовий береться рік з нульовим рівнем тінізації. Ми беремо за базовий для розрахунків 1996 р., в якому рівень тінізації вже був значний і дорівнював за оцінками фахівців 42 % [14].

2.2. Визначення загального ВВП з урахуванням поправок Держкомстату відбувається також за умови дорахунків ВВП на відсоток обсягів тіньової економіки, тільки з тією різницею, що спочатку офіційний показник ВВП зменшується на офіційну поправку Держкомстату. В наших розрахунках ми користуємося усередненою поправкою в 20 % [6] за 1996-2000 рр. та диференційованими поправками з 2001 р., які ми згадували вище.

3. Визначення коефіцієнта споживання електроенергії на одиницю ВВП у натуральному вираженні по роках розрахункового періоду:

$$K_{ei} = \frac{E_i}{Q_i}$$

де і – індекс року ретроспективного періоду (1, 2, ..., n);
K_{ei} – коефіцієнт споживання електроенергії на одиницю ВВП в і-му році, кВт. год/грн.;

E_i - кількість спожитої електроенергії в i -му році, кВт. год/грн.;

Q_i - загальний обсяг ВВП з урахуванням тіньового сектору та без/з урахуванням поправок Держкомстату.

В нашому випадку визначення коефіцієнта споживання електроенергії на одиницю ВВП проводиться тільки для базового 1996 р.

4. Визначення загального рівня ВВП в i -му році розрахункового періоду:

$$Q_{i+1} = K_{ei} * E_{i+1}, \text{ для } i=1, \dots, n,$$

де Q_{i+1} - загальний обсяг ВВП з урахуванням тіньового ВВП в $i+1$ році досліджуваного періоду, грн.

5. Визначення обсягів тіньового ВВП в абсолютному вираженні:

$$Q_{(тін)i} = Q_i - Q_c, \text{ для } i=1, \dots, n,$$

де $Q_{(тін)i}$ - обсяги тіньового ВВП в i -му році, грн.;

Q_c - обсяг ВВП за даними офіційної статистики без/з

урахуванням обсягів тіньової економіки в розрахунках Держкомстату, грн.

6. Визначається коефіцієнт тінізації, як частка обсягів тіньового ВВП в загальному обсязі ВВП:

$$K_{(тін)i} = \frac{Q_{(тін)i}}{Q_i} * 100, \text{ для } i=1, \dots, n,$$

де $K_{(тін)i}$ - коефіцієнт тінізації в i -му році, %.

Звідси, маючи два підходи до оцінки рівня тінізації, скористаємося офіційними статистичними даними та отримаємо, відповідно, два види результатів: перший тип розрахунків не містить у собі офіційних поправок Держкомстату України, а другий враховує ці дані. Порівняння отриманих результатів можна побачити в табл., де обсяг тіньової економіки оцінюється як в абсолютному вираженні в порівняльних цінах 1996 р., так і у відсотках до офіційного ВВП.

Таблиця - Порівняння результатів оцінки обсягів тіньового ВВП за двома підходами

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Обсяг тіньової економіки з поправками Держкомстату, млн. грн.	47224,80	47256,15	44966,20	42885,01	38550,41	30612,27	28455,96	23459,10	18201,72
Обсяг тіньової економіки без поправок Держкомстату, млн. грн.	59031,00	59070,18	56207,75	53606,27	48188,01	42407,31	38279,13	32939,41	24339,69
Різниця, млн. грн.	11806,20	11814,04	11241,55	10721,25	9637,60	11795,03	9823,17	9480,31	6137,97
Обсяг тіньової економіки з поправками Держкомстату, % до офіц. ВВП	57,93	59,78	58,03	55,41	47,03	34,18	30,20	22,71	15,76
Обсяг тіньової економіки без поправок Держкомстату, % до офіц. ВВП	72,41	74,72	72,53	69,26	58,78	47,35	40,62	31,89	21,08
Різниця, % до офіц. ВВП	14,48	14,94	14,51	13,85	11,76	13,17	10,42	9,18	5,32

Отримані результати свідчать, що неврахування офіційних поправок на тіньову економіку значно знижує точність оцінок.

Таким чином, для оцінки рівня тінізації економіки методом сталих взаємозв'язків, який базується на показнику споживання електроенергії, пропонується не нехтувати поправками офіційних статистичних агенцій. Це дозволить більш глибоко і точно оцінити динаміку макроекономічних показників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голованов Н.М., Перекислов В.Е., Фадеєв В.А. Теневая экономика и легализация преступных доходов. - СПб.: Питер, 2003. -303 с.
2. Мандибуря В.О. Тіньова економіка України та на-

прямки законодавчої стратегії її обмеження. -К.: Парламентське вид-во, 1998. -135 с.

3. Бородюк В, Турчинов О, Приходько Т. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників // Економіка України. -1996. -№ 11. -С.4-16.

4. Барсукова С.Ю. Методы оценки теневой экономики: критический анализ // Вопросы статистики. -2003. -№ 5. -С.14-24.

5. Schneider F. and D. Enste (2000): Shadow Economy Around the World – Size, Causes, Consequences. IMF Working Paper, №26, International Monetary Fund, Washington. - P.56.

7. Мельота І, Григорі П. Новий погляд на тіньову економіку України: чи її вже оцінено? /Лн-т екон. досліджень та політичних консультацій в Україні // Наук. матеріали. -

2001. - № 11. - 19 с.

6. Королев М.А., Иванов Ю.Н., Карасева В.Л. Опыт стран СНГ в измерении ненаблюдаемой экономики // Вопросы статистики. - 2004. - № 11. - С.3-6.

8. Kaufmann D. and A. Kaliberda (1996): Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence, in Kaminski and Barlomej (ed) Economic Transition in Russia and the new states of Eurasia, International Politics of Eurasia Series, Vol 8., Armonk and London: Sharpe, 1996: pp 81-120.

9. Балко Е.В. Эконометрический анализ и прогнозирование уровня тенезации экономики области // Вісник Нац. техн. ун-ту «Харківський політехнічний інститут». - 2003. - № 22. - С.29-31.

10. Лондар С. Визначення величини коефіцієнта тінізації економіки регіону для майбутніх періодів // Актуальні проблеми економіки перехідного періоду: Наук. збір-

ник / За ред. З.Г. Ватаманюка. - 1999. - Вип.4. - С.241-245.

11. Мельота І., Тіссен У., Вахненко Т. Фіскальні та регуляторні причини тіньової економіки в країнах з перехідною економікою: приклад України / Ін-т екон. досліджень та політичних консультацій в Україні // Наук. матеріали. - 2001. - № 9. - 26 с.

12. Юришин І. Тіньова економіка, тенденції розвитку і методи боротьби // Актуальні проблеми економіки перехідного періоду: Наук. збірник / За ред. З.Г. Ватаманюка. - 1999. - Вип.4. - С.236-241.

13. Держкомстат України. - URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

14. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році». - URL: <http://www.nau.kiev.ua>.

Надійшла до редакції 25.01.2006

МУЩИНСКАЯ Н.Ю. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ТЕНИЗАЦИИ НА ОСНОВЕ МЕТОДА УСТОЙЧИВЫХ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ

Рассматривается комплекс методов для оценки уровня тенезации. Особенное внимание уделяется методу устойчивых взаимосвязей. Дается оценка объемов теневой экономики в Украине двумя подходами за период 1996-2004 гг. Обосновывается необходимость согласования проведенных исследований с работой аналогичной направленности Государственной статистической агенции.

MUSHCHINSKAJA N.JU. IMPROVEMENT ESTIMATION OF LEVEL SHADOW ANGLE ON THE BASIS OF THE METHOD STEADY INTERRELATIONS

The complex of methods for an estimation of a level shadow angle is examined. The especial attention is given a method of steady interrelations. The estimation of volumes shadow economy in Ukraine by two approaches for the period of 1996-2004 is given. Necessity of the coordination carried out researches with work of a similar orientation State statistical office is proved.

П.І. ПУШКАРЕНКО

канд. екон. наук, доц.

Сумська філія Харківського національного ун-ту внутрішніх справ

УДК 343.37:338

ТЕНДЕНЦІЇ ПРОТИПРАВНОЇ ЕКСПАНСІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Досліджуються тенденції протиправної експансії тіньової економіки, її передумови та наслідки. Пропонується комплексний підхід до розробки і реалізації державної політики детінізації економіки, у системі макроекономічного і правового регулювання.

Сьогодні найбільш серйозним викликом новій українській владі і найбільш небезпечною загрозою суспільству є експансія тіньової економіки. Проте тіньова економіка не є надбанням сучасної України. Її феномен з різними назвами "підпільна", "вторинна", "неконтрольована", "криміногенна", "незаконна", "неформальна", "мафіозна" та ін. достатньо відомий у всьому світі. Провідні учені світу відмічають, що присутність неофіційної складової властива всім без виключення господар-

ським системам і країнам, має глобальний характер. Проблема полягає лише в тому, наскільки значною є її частка і вплив на суспільство.

Дослідженням тіньової економіки займаються як вітчизняні (О.В. Турчинов, В.М. Попович, А.В. Базилук, С.О. Коваленко), так і зарубіжні (П. Гутман, Е. Фейг, Блейдс, Вейсрод, Т. Корягіна та ін.) науковці. Але ця проблема є настільки масштабною, що охопити її з усіх боків здається досить важко.